

УДК 211

А. М. Гренишен
кандидат історичних наук, методист вищої категорії
відділу науково-методичного забезпечення та координації діяльності закладів ППО
ДВНЗ «Університет менеджменту освіти»

Т. ШЕВЧЕНКО ТА АТЕЇЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ЕЛІТИ

Російсько-імперський православний універсалізм кінця XVII – середини XIX ст. передбачав намагання створити спільну для російського і українського народів книжну культуру на базі релігійної спільності і церковнослов'янської мови як літературної. Це виражалося у переманюванні освічених українців, здебільшого з числа православного духовенства, до Московії з кінця XVII до кінця XVIII ст. і присиланні на українські єпархії і парафії служителів із великоросійських земель у першій половині XIX ст., особливо це стосувалося Правобережжя у процесі і після силового навернення у православ'я українських і білоруських уніатів. Саме тому метою цієї статті є погляд на проблему впливу російсько-імперського православного універсалізму на життя пересічного українського інтелектуала на прикладі Т. Шевченка [3].

На протиположному імперському універсалізму Т. Шевченко ставив у центр своєї життєдіяльності вирішення українського національного питання. Він бачить вирішення проблеми у повстанні проти гнобителів, яке силовим шляхом звільнить Україну від іноземного панування. Саме у цьому пануванні мислитель бачав найбільше лихо свого народу, а у звільненні від нього – шлях до благополуччя. Тарас Григорович прямо не пов'язував благо українського народу із взаєминами з Богом, а тому молитися планував лише після визвольного повстання, в успіх якого вірив беззастережно. Це свідчення звичайної необізнаності з духовними законами, характерної для більшості українців досліджуваної доби [4, с. 335].

На хвилі протистояння національного начала з універсально-імперським Т. Шевченко відшукав приклади збройної й ідеологічної боротьби представників українського та інших європейських народів проти різного роду гноблення. Це значною мірою посприяло його переконанню у доцільності різнобічної протидії гнобительській політиці російської влади. Натхнення на боротьбу було вельми важливим елементом українського визвольного руху. «Кобзар» значною мірою став джерелом натхнення діячів українського національно-визвольного руху другої половини XIX – XX ст. Окрім цього, цю збірку поезії сміливо можна вважати маніфестом української національної ідеології, який зберіг актуальність навіть на початку XXI ст. [1, с. 11].

Варто звернути увагу на ідеологічну боротьбу, зокрема Тарас Григорович, порівнюючи католицький універсалізм Священної Римської імперії з православним універсалізмом Російської імперії, виявив спільність їх ставлення до вільнодумства. Звернення до долі Яна Гуса як взірця борця-мученика, засудженого і страченого за добру справу очищення християнства від зловживань кліру послужило прикладом для наслідування борцями за українську національну справу. Т. Шевченко не забув і про відновлення справедливості, згадавши видатного чеського полководця і національного героя Яна Жижку. Повстанським духом просякнута шевченкова візія братерства між пригнобленими слов'янськими народами, а Й. Шафарик представлений відроджувачем «помираючого» слов'янства [4, с. 256–257, 264].

Ставлення Кобзаря до Священного Писання підпорядковане підбору засобів вирішення українського національного питання. Використання Біблії для моралізації, або виявлення вад суспільства й окремих особистостей, яскраво свідчить про рівень авторитету слова Божого в очах Т. Шевченка. На жаль, поет і громадський діяч прикладав біблійні постулати до чужого, а не власного життя, що слугувало виправданням недоліків своєї особистості на протиполож-

ральним проблемам інших. Ця практика вельми шкодила всім сферам життя людини, роблячи її, а не Бога мірилом добра і зла, вірного і невірного, дозволеного і недозволеного. За цих умов особа залишалася на самоті зі своїми морально-етичними проблемами і душевними стражданнями, не маючи змоги спертися на думку Творця [4, с. 575–576, 616–619].

Знайомство з дитинства із Книгою Псалмів, напевне, дало Тарасові моральний імператив і заклало базові цінності, проте без систематичного навчання християнської віри реалізувати у повсякденному житті моральні принципи і стандарти Нового Завіту практично не можливо. Саме це і сталося з Т. Шевченком, який вірив у те, що Бог є, а як будувати з Ним відносини, не знав. Це й призводило до нарікань Тараса Григоровича на Бога через те зло, що відбувалося навколо нього. Така позиція тільки посилювала депресію і відчуття безвиході завдяки згоді з відчуттям Божої бездіяльності замість усвідомлення необхідності пошуку Господа, який завжди поруч і готовий відгукнутися на щире прагнення знайти Його і примиритися з Ним [1, с. 25].

Зосередженість інтелектуальних, емоційних і духовних сил Кобзаря на боротьбі з російським самодержавством знаходила своє вираження у поезії. Емоції з амбіціями взяли гору над обережністю зі здоровим глуздом, і у творчому запалі мислитель перейшов межу критики політичної системи з особистими образами. Це й послужило підставою десятилітнього заслання у далекий від України Казахстан із забороную займатися творчою діяльністю. При цьому вітчизняне шевченкознавство з незрозумілих причин уникало та й досі уникає констатації цього факту, мова не йде про повномасштабний перегляд поглядів Т. Шевченка, а хоч би про визнання хибності вчинку і розплати за нього, що би навчитися на помилках попередніх поколінь [4, с. 244].

Звісно, мова не йде про звинувачення у ситуації з поемою «Сон» («У всякого своя доля...») виключно Т. Шевченка і виправдання свавільного та жорстокого рішення царя Миколи I про віддання поета в солдати, а лише про моральний бік справи щодо особистої образи людини, яка брала участь у викупі Тараса з кріпацтва. Можна і варто розмірковувати про недопустимість існування такого соціального інституту у суспільстві XIX ст., проте це не змінює факту аморального вчинку з боку поета на адресу імператриці та й імператорського подружжя загалом, що навряд чи можна вважати допустимим у цивілізованому суспільстві нехай і позаминулого століття [4, с. 244–245].

Жертва режиму у той самий час була жертвою власної гордості, що засліплювала кожную людину, яка давала їй змогу заводити собою. Гордість і тушість є синонімами, тому ліпше зростати у смиренні, яке приносить Божу благодать у людське життя. Без цього дорогоцінного дару, який супроводжується вдячною відданістю одержувача, годі навіть сподіватися на лад у приватному (не те, що б у суспільному) житті. Тарас Григорович припустився серйозної помилки, не врахувавши особливостей політичного ладу, під владою якого він жив, що наптовхує на міркування про необхідність орієнтуватися в умовах життєдіяльності у суспільстві, в якому живемо ми, щоби не ставати мучениками без достатньої на те причини.

Уявімо собі скільки міг би зробити Т. Шевченко за десять років, які провів на заслання, чи якби прожив довше для української справи. Щоправда, один нерозважливий крок перекреслив унікальні можливості розвитку національно-визвольного руху українців, які розкривалися зав-

дяки талантам молодого Тараса Григоровича. Одна справа, якби він після арешту членів Кирило-Мефодіївського братства переїхав до іншого місця навіть до Казахстану, проте продовжував би творчу діяльність, а не мав особливої царської заборони писати і малювати, а так отримав втрачений час і загублене життя внаслідок зіпсуття здоров'я на військовій службі [2, с. 88].

Власне проблеми російсько-імперського суспільства, створені завдяки консервуванню самодержавного політичного ладу, не зводились і не обмежувались тільки свавіллям у судових або цензурних справах. Уніфікація торкалась усіх сфер життя, зокрема і релігійної, а тому недивно була зневіра і розчарування представників інтелектуальної еліти тогочасного соціуму. Людям нікуди було вилити душевні страждання і нізвідки чекати розради, бо церква з зібрання віруючих, які вивчають і виконують Слово Боже, у Російській імперії була перетворена на державну установу, а царя намагалися зробити головою всіх релігійних організацій. Ті релігійні громади, які відмовилися ставати державними, затаврували як «секти», що зовсім не сприяло ствердженню у вірі пересічних мешканців імперії.

Неприйняття Т. Шевченком російсько-імперського політичного ладу середини XIX ст. не ослабло навіть після заслання. Із набуттям життєвого досвіду забезпечувало його перехід у більш алегоричні і менш образливі форми. У висміюванні душевних страждань першого царя давнього Ізраїлю Саула можна розглядати глузування над російськими государями, проте покарання за це означало би перекреслення ліберальних починань молодого монарха в очі широкій громадськості. Крім того біблійний сюжет яскраво переказано без прямої апеляції до сучасних авторів подій, що залишало простір для довільних розмірковувань читача на морально-етичну чи політичну тематику за його власним вільним вибором. [4, с. 630–634].

Постать і творчість Т. Шевченка відіграла роль чинника внутрішньої національної комунікації українців, експлуатованої комуністичним режимом з ідеологічною метою обґрунтування логічності і природності встановлення диктатури пролетаріату в Україні. Саме тому Шевченкову ідеологію українського глобального села можна, варто і необхідно використовувати у процесі декомунізації України, звертаючись до поглядів, ідей, переконань і способу життя українського втіловача американської мрії. Не просто ідеалізуючи його особистість, а вносячи уроки однаковою мірою з успіхів і помилок Т. Шевченка, з готовністю виправляти виявлені особисті недоліки, наслідуючи лише позитивні риси [1, с. 35–36].

У цьому контексті корисно зважити на те, що Кобзар проводив паралелі між життям у його час і часом царя давнього Ізраїлю Давида, шукаючи душевний спокій у поверненні до Божого слова, проте не міг знайти, бо читання Біблії без виконання Божих приписів як будівництво на піску, тобто без твердої основи. Любов, яку шукають люди, приходить до них лише за умов виконання слова Божого, бо завдяки цьому сам Бог оселяється і мешкатиме в людині, а без цього всі наслідування Священного Писання приносять лише розчарування. Щоправда, у Старому Завіті, який дуже любив Тарас Григорович, зафіксовані ті самі принципи щастя, проте відсутність сформованості цінності Біблії як угоди між Богом і людиною сприяло як не знання правди, а отже, недовірі до Священного Писання, бо неможливо довіряти тому, чого ти не знаєш. Така довіра буде сліпою і теоретичною, а не практичною, тобто все одно не принесе позитивного результату у життя такого віруючого [4, с. 573–574].

Авторитет батька Тараса серед діячів українського національного руху був настільки потужним і вагомим, що його ставлення до більшості суспільних явищ і процесів унаслідувалося без особливої переосмислення. Тому навіть молитва Т. Шевченка, маючи соціально-політичний характер, виражала бачення молитовником потреб і прагнень людських, хоч собі він просив лише любові. Напевне, поетові її найбільше бракувало, бо заявив, що нічого більше не бажає,

проте не вів мови про прагнення пізнання і виконання волі Божої. Це точно не свідчило на користь відповідності змісту поетової віри в Бога сутності Нового Завіту і підпадало під поняття бісівської віри сформульованої апостолами та записаного у їх посланнях [4, с. 620–621].

Ставлення поета до відомої йому церкви виразилося у жорсткому висміюванні лицемірства чернецтва. Багато хто назвав би це блюзнірством і навіть богохульством, проте у Шевченковій інтерпретації цей гімн виявляє всю суперечність між декларованим і справжнім ставленням ченців до Господа, що на фоні попередньої творчості на біблійно-релігійну тематику не слугує спростуванням його, м'яко кажучи, не зовсім християнських поглядів на життя, проте підкреслює їх різноманітність і неоднозначність, емоційність і стихійність. Це чи не єдиний відверто антиклерикальний твір, опублікований Тарасом Григоровичем у «Кобзарі», незважаючи на значний інтерес інтелектуала до релігійного життя [4, с. 626–627].

Образ людини з окресленими політико-національно-релігійними переконаннями консолідував українців по обидва боки російсько-австрійського кордону протягом 1860-х – 1890-х рр., остаточно перетворивши шевченкознавство на українську політичну ідеологію межі XIX – XX ст. З іншого боку, легендарна постать і творчість Кобзаря консолідувала українську інтелігенцію та українське селянство у відстоюванні своїх інтересів, однак це не допомогло зберегти єдність учасникам національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. Ісус Христос казав, що жодне царство, яке розділиться саме в собі, не встоїть. Це і сталося з УНР часів Центральної Ради, Українською державою і УНР часів Директорії.

Діячі Західноукраїнської народної республіки уникли розділення, проте співвідношення військових сил явно було не на їх користь і тому ЗУНР зазнала поразки, в якій не останню роль зіграли стосунки з Директорією. При цьому їх нападки з ОУН, прагнучи виправити помилки своїх попередників, розділилися і навіть ворогували між собою всупереч закликам Т. Шевченка до братерського примирення, що було би цілком логічним продовженням постановки України у центр світосприйняття запозиченого чи, принаймні, співзвучного у Т. Шевченка та оунівців. Оцінювати цю ситуацію можна по-різному, проте факт втрати єдності українськими націоналістами сховати нікуди. Так, усе українське суспільство досі страждає від неможливості набуття соціокультурної єдності, втраченої у радянський час.

Таланти, дані Богом Тарасу Григоровичу, могли і мали б використовуватися для навернення людей до віри і довіри Господу нашому і Спасителю Ісусу Христу, а знайшли застосування у зворотному напрямі сіяння сумніву і розчарування. Так, однією з ключових причин такого стану речей у житті Кобзаря був імперський універсалізм, але не можна все списувати лише на політичний лад, або обставини, доводиться визнавати і власну роль у формуванні свого світогляду. Необхідно навчитися брати відповідальність за власне життя на себе, навчаючись на життєвому досвіді видатних українців, зокрема Т. Шевченка, припинивши шкідливу ідеалізацію національних героїв [2, с. 91].

Окрім того, варто пам'ятати, що шлях амбіцій і самоствердження шляхом осуду інших руйнівний, оскільки суперечить ідеї звільнення через пізнання правди, стверженої Ісусом Христом юдеям, які повірили у Нього. Уявімо, наскільки нам, сучасним українцям, за цих умов важливіше морально-етичну складову частину національної ідеї і самосвідомості будувати на вивченні і виконанні Слова Божого, записаного в Біблії, і здійснювати відродження національної єдності на справжньому християнському ґрунті, відкидаючи все, що суперечить Біблії, якщо, звісно, ми претендуємо на збереження статусу християнської країни і на подолання економічних криз за зразком Південної Кореї.

Фактично, використання Біблії заради виправдання власної точки зору, яка суперечить Священному Писанню, спричиняє атеїзацію подальших поколінь будь-якого народу. Це значною мірою стосується соціальної, інтелек-

туальної еліти, ніж пересічних представників суспільства, які міцніше тримаються за традиції, зокрема за релігійно-світоглядні звичаї. Щоправда, це не рятувало суспільство від падіння рівня суспільної моралі, а отже, заважало націєтворенню, бо не забезпечувало адекватної реакції на нові виклики розвитку суспільних процесів. Українці це відчували на собі багато разів, у важливі моменти втрачаючи еліту через зраду на ґрунті соціальних інтересів, як наприкінці XVIII ст., чи розрив соціокультурних зв'язків, як у 1917–1921 рр. на Наддніпрянщині.

Якщо говорити конкретно і відверто, Т. Шевченко передав у спадок своє ставлення до Біблії І. Франку та М. Драгоманову. Ці видатні діячі українського національно-визвольного руху відверто позиціонували себе як атеїсти і сприяли подальшій атеїзації української інтелектуальної еліти, поширюючи недовіру до Священного Писання, незважаючи на відстоювання Михайлом Петровичем свободи сумління і віросповідання. М. Драгоманов, як вчений і публіцист, зосереджував увагу на перевагах свободи і недоліках несвободи у питаннях, пов'язаних із сумлінням і віросповіданням. Тому перспективу розвитку цього дослідження можна визначити у площині вивчення суті і форм атеїзму І. Франка.

Таким чином, Тарас Григорович Шевченко, сформулювавши українську національну ідею про те, що український народ – нація – має стати сім'єю новою, вільною, в якій пам'ятають борців за її свободу, проте своїми наріканнями і суперечливими емоціями відвернув українську інтелектуальну еліту від віри в Бога на ґрунті вивчення і виконання слова Божого, записаного в Біблії. Констатація факту, що Бог є у разі втрати пошани до Господа і слухняності Його слову ставити людину в позицію джерела моралі. Наслідки цієї ідеології ми переживаємо досі, коли відкидання абсолютних істин зруйнувала суспільну мораль настільки, що стерто межі дозволеного, тобто добра і зла, невиліковано морально-етичні поняття у людській свідомості. Вирішення морально-етичних, а отже, й суспільних проблем українського народу лежить у відновленні авторитету Біблії в очах пересічних українців, які досить швидко відчують свою національну приналежність і поліпшення життя завдяки зростанню рівня суспільної моралі.

Література

1. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Шевченкове слово та духовна наука: поліфонія в часі». З нагоди 175-ї річниці виходу у світ «Кобзаря». – К.: НДІУ, 2015. – 154 с.
2. Матеріали Міжнародної наукової конференції «Тарас Шевченко та Михайло Грушевський у пошуках шляху до незалежності України». З нагоди 150-річчя від дня народження Михайла Грушевського, Голови Української Центральної Ради, видатного українського історика і громадського діяча та в рамках проведення «Днів Михайла Грушевського в Україні». – Черкаси: Видавець О. Третяков, 2017. – 272 с.
3. У кігтях двох орлів. Творення модерної нації. Україна під скіпетром Романових і Габсбургів, – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. – 352 с.
4. Шевченко Т. Г. Кобзар / Т. Г. Шевченко. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2013. – 960 с.

Анотація

Гренишен А. М. Т. Шевченко і атеїзація української інтелектуальної еліти. – Стаття.

Аналізується вплив імперського релігійного універсалізму на світогляд інтелектуала XIX ст., підданого російського

царя, на прикладі Т. Шевченка, який використовував у політико-ідеологічній боротьбі сюжети з Біблії. Морально-етичний зміст історій зі Священного Писання поет адресував іншим особам, а стосунки з Богом старався розбудовувати на своїх умовах, ігноруючи у такий спосіб точку зору Творця на ці питання. Кобзар не прикладав достатньо зусиль для застосування біблійних істин до себе, а тому не міг позбутися своїх душевних мук і допомогти іншим людям це зробити. Зрештою, зневажливе ставлення до Господа Бога, Творця всього, що існує, та до Його святого слова, записаного в Біблії, авторитетних громадських діячів українського національно-визвольного руху призвело до атеїзації подальших поколінь української інтелектуальної еліти. Унаслідок цього спостерігається стабільне стрімке падіння рівня особистої та суспільної моралі у кожному наступному поколінні, яке стає значно більш атеїстичним і аморальним, ніж попереднє.

Ключові слова: Т. Шевченко, атеїзація, українська інтелектуальна еліта.

Анотація

Гренишен А. М. Т. Шевченко и атеизация украинской интеллектуальной элиты. – Статья.

Анализируется влияние имперского религиозного универсализма на мировоззрение интеллигента XIX в., подданного российского царя, на примере Т. Шевченко, который использовал в политико-идеологической борьбе сюжеты из Библии. Морально-этическое содержание библейских историй поэт адресовал другим личностям, а отношения с Богом старался строить на своих условиях, игнорируя таким образом точку зрения Творца на эти вопросы. Кобзарь не прикладывал достаточно усилий для применения библейских истин к себе, а поэтому не мог избавиться от душевных мук и помочь другим это сделать. В конечном итоге, пренебрежительное отношение к Господу Богу, Творцу всего, что существует, и к Его святому слову, записанному в Библии, авторитетных общественных деятелей украинского национально-освободительного движения привело к атеизации следующих поколений украинской интеллектуальной элиты. Вследствие этого наблюдается стабильное стремительное падение уровня личной и общественной морали в каждом следующем поколении, которое становится более атеистическим и аморальным, чем предыдущее.

Ключевые слова: Т. Шевченко, атеизация, украинская интеллектуальная элита.

Summary

Grenyshen A. M. T. Shevchenko and atheization of Ukrainian intellectual elite. – Article.

The article highlights the influence of the imperial religious universalism on an intellectual citizen of the nineteenth century of Russian tsar on the example of Shevchenko, who used scenes from the Bible for political and ideological fight. The moral and ethical content of the stories from the Scripture the poet addressed to others, while relationship with God he tried to develop on its own terms, ignoring thereby the Creator's view on these issues. Kobzar did not put enough effort to applying biblical truths to himself, so he could not get rid of their anguish and help others to do so. Ultimately contempt for the God the Creator of all that exists and to His holy words recorded in the Bible by authoritative public figures of Ukrainian national liberation movement led to subsequent generations to atheisation of Ukrainian intellectual elite. In consequence, there is a steady sharp decline in personal and social morality in each successive generation, which is much more atheistic and immoral than the previous.

Key words: Shevchenko, atheisation, Ukrainian intellectual elite.